

(К)АБЫ НЕ БЫЛО ВАЙНЫ:**ДАВЕР ЯК СТАЎКА І МЭТА ІНФАРМАЦЫЙНАЙ ВАЙНЫ**

Аляксей Крывалап

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт

ORCID: 0000-0002-4478-4930

Резюме. *Статья посвящена обоснованию легитимности использования понятий доверия и социального становления, предложенных польским социологом П. Штомкой в контексте практики потребления медиа. Цель этой статьи – показать в первом приближении существование проблемы нехватки доверия как социального феномена в белорусском медиaprостранстве, что в свою очередь создает проблемы для формирования культуры доверия в обществе. В теоретическом плане статья основывается на подходах к пониманию концепции доверия, которые в разное время предлагали: П. Штомпка, З. Бауман, Л. Донскис, С. Жижек.*

Вопрос доверия рассматривается в контексте информационной войны, которая имеет место быть в медиaprостранстве, узловыми точками которой являются: 1) доверие; 2) лояльность и 3) солидарность.

Люди с большей вероятностью создают и поддерживают доверие, если предполагается возможность неслучайного повторного общения (с перспективой регулярности) в будущем. Лояльность может помочь сохранить доверие, когда между партнерами по коммуникации существует низкий уровень недоразумений. Но лояльность к источнику информации не может быть бесконечной. Ситуации недоразумения и способствуют дальнейшему усилению подозрения, они ведут к непреодолимым разделительным линиям, которые имеют все шансы превратиться в линию размежевания или передний край. Солидарность как превалирование общих интересов над частными, как возможность получения взаимной выгоды. В контексте информационной войны это может быть показано на примере языка, который используется в медиа. Сохранить авторитет языка как социокультурную ценность, сохранить лояльность к нему и расширить сферы использования – это может стать доказательством солидарности на практике, а не в словах.

Ключевые слова: *культура, доверие, медиа, информационная безопасность, пространство, культурная идентичность, зависимость.*

Адна з версій сучаснай беларускай ідэнтычнасці грунтуецца на паўтарэнні сакральнай фразы: «Абы не было вайны!». Мантры пра мір і спакой у розных варыянтах агучваюцца напярэдадні дзяржаўных свят і падчас афіцыйных прамоў. Дзяржаўная ідэалогія актыўна выкарыстоўвае механізмы і практыкі памяці пра вайну. Безумоўна, ёсць шмат пытанняў да спецыфічнай практыкі згадвання перамогі ці Перамогі, паўтараючы савецкі слоган «ніхто не забыты, нішто не забыта». Але пры гэтым дакладная колькасць ахвяр вайны падлічваецца вельмі адносна, з дакладнасцю да мільёнаў чалавечых жыццяў.

Дыскусія сучасных беларускіх медыя пазбягае выкарыстання слова «вайна» датычна тэрыторыі Украіны. Толькі эўфемізмы: канфлікт, супрацьстаянне, узброены канфлікт, сепаратысты, антытэрарыстычная аперацыя, баевікі, добраахвотнікі, найміты і інш. Але вайна не называецца вайной. Фактычна побач з намі ідзе вайна без вайны. Як і не здагадваюцца абавязацельствы, якія былі зафіксаваны ў Будапешцкім мемарандуме ў 1994 г., «надзейныя» гарантыі якога былі татальна зруйнаваныя ў 2014 г. На чым зараз можа грунтавацца давер да яго падпісантаў? Праблема ў тым, што вайна не пытаецца дазволу, каб «наведаць» нас. Яна ўжо тут, фактычна на парозе. Але мы працягваем не заўважаць яе. І таму ўзнікае пытанне: ці магчыма сёння працягваць выказвацца пра беларускую ідэнтычнасці праз феномен вайны, дакладней праз адмову ад яе?

Задача дадзенага тэксту ў тым, каб акрэсліць наяўную праблему недахопу даверу як сацыяльнай з'явы ў беларускай медыяпрасторы, што стварае пэўныя праблемы для магчымасці пабудовы грамадства культуры даверу як альтэрнатывы культуры недаверу і цынiзму.

Калі вайна выкарыстоўваецца ў метафарычным сэнсе (1) для разумення канкурэнцыі (маркетынг – гэта вайна) ці для разумення глабальных праблем, накшталт змены клімату (татальнае знішчэнне рэсурсаў і відаў). Ці калі канфлікт (2) бацькоў і дзяцей трансфармуецца праз непаразуменне адносна жахаў вайны для цывільнага насельніцтва (немагчымасць уявіць сабе сітуацыю голаду ў грамадстве спажывання). Калі змест медыя (3) напоўнены мовай нянавісці да Іншых (ад «мочить в сортире» да Pussy riot, ад бясконцых серыялаў пра мянтоў на НТВ да «понять и простить» на ТНТ). Калі (4) тэхналагічныя навінкі (накшталт смартфонаў), якімі мы ўсе карыстаемся, – гэта на 100% вайсковыя распрацоўкі, часткова адаптаваныя для мірных патрэб.

Гульнію слоў у назве артыкула «(К)абы не было вайны!» можна патлумачыць наступным чынам. «Абы не было вайны!» – ухіляцца, як толькі гэта магчыма, і не заўважаць наяўныя праблемы. Класічная пазіцыя аб'екта, ад якога мала што залежыць. «Кабы не было вайны!» – актыўна рабіць нешта, каб пазбегнуць вайны, і гэта ўжо разуменне ўласнай суб'ектнасці. Такім чынам, цяпер у чарговы раз узнікае магчымасць паспрабаваць зразумець сябе (сваю ідэнтычнасць) праз выпрацоўку стаўлення да вайны ў новых умовах. І гэта пытанне, можа гучаць наступным чынам: «Вайна за захаванне даверу альбо вайна супраць разбурэння даверу?» Зразумела, што людзі не прагнуць ніякай вайны: ні

вайны «супраць», ні вайны «за». Бо вайсковымі сродкамі і гвалтам пабудаваць давер немагчыма. Але ж толькі на першы погляд няма розніцы паміж вайной за захаванне даверу і вайной супраць разбурэння даверу. Сунь Цзы ў сваім знакамітым тэксце «Мастацтва вайны» адзначае, што «ўся вайна грунтуецца на падмане» (Цзы, 2015, с. 11). У некаторых перакладах гэтая думка падаецца як «вайна – гэта шлях падману», што па сутнасці тое самае. Часам перакладчыкі тлумачаць, што падман – гэта частка вайсковай хітрасці. То-бок гэта не ашуканства ў класічным злачынным сэнсе, а мэтанакіраваная дзейнасць супраць ворагаў. Аднак незалежна ад складанасцей перакладу гэта непасрэдным чынам датычыцца выкарыстання даверу, дакладней яго адсутнасці. Вайна з'яўляецца вынікам страты даверу, а давер ёсць умовай палітычнага жыцця ці найпрост магчымасцю палітыкі.

Каб заўважыць наяўнасць адрознення, варта прыгадаць анекдатычны прыклад Славоя Жыжэка, які ён неаднойчы выкарыстоўвае ў сваім тэксце. Калі на запыт наведвальніка рэстарану: «Калі ласка, каву без вяршкоў», – афіцыянт адказвае: «На вялікі жаль, у нас няма вяршкоў, але ёсць малако, ці магчыма падаць каву без малака?» (Жижек, 2012, с. 85).

У любым выпадку кава застаецца кавай (без малака ці без вяршкоў), але «пытанне не ў тым, чаго мы не хочам, а ў тым, чаго мы на самой справе прагнем» (Жижек, 2012, с. 149). І як працягвае С. Жыжэк: «Ці не гэты ж самы фокус мы бачылі падчас крушэння ўсходнееўрапейскіх камуністычных рэжымаў? Людзі, якія пратэставалі, хацелі свабоды і дэмакратыі без карупцыі і эксплуатацыі, а атрымалі яны свабоду і дэмакратыю без салідарнасці і справядлівасці» (Жижек, 2012, с. 149).

“Абы не было вайны” ці “кабы не было вайны” паказвае, чаго мы не хочам, але ж да чаго мы імкнёмся, чаго прагнем? Таму нас цікавіць, як стварыць грамадства даверу (без вайны ва ўсіх сэнсах) замест культуры недаверу і цынізму.

Канцэпцыя даверу для сацыялогіі з’яўляецца вынікам пэўнага працэсу. Менавіта працэсуальнасць сацыяльнага жыцця Пётр Штомпка канцэптуалізаваў у сваёй тэорыі «сацыяльнага станаўлення» (Sztompka, 1991). Калі засваенне норм і каштоўнасцей адбываецца праз трансфармаванне сацыяльнай практыкі. У гэтым сэнсе давер можа разглядацца таксама як адна з прынцыпова значных сацыяльных практык. І ў сваіх наступных працах П. Штомпка прапанаваў разуменне даверу як базавай каштоўнасці для разумення асноў грамадства (Штомпка, 2012).

Што адбываецца з даверам падчас вайны, ці магчыма наогул казаць пра яго існаванне? Як вызначыць, каму магчыма давяраць, а каму не варта? Страта даверу раўназначная страце агульнага сэнсу ва ўсім, што адбываецца навокал на розных сацыяльных узроўнях. Пры гэтым мэтай інфармацыйнай ці гібрыднай вайны з’яўляецца не фізічнае знішчэнне праціўніка, а разбурэнне даверу да наяўных сацыяльных структур. Калі спачатку грамадства губляе давер, а потым і пазбаўляецца і надзеі на будучыню.

Пытанне даверу ўзнікае на розных узроўнях: гэта можа быць як індывідуальная практыка, так і сацыяльная норма, якая распаўсюджваецца на ўсе сферы сацыяльнага жыцця. На думку П. Штомпкі, можна казаць пра амбівалентнасць культуры, калі з аднаго

боку яна прадстаўляе рэзерв для дзеянняў і прапаноўвае пэўныя прылады дзеля гэтага, надае дзейнасці аксіалагічную, нарматыўную і гнасеалагічную арыентацыю, а з іншага – такія дзеянні фарміруюць і ператвараюць культуру, з'яўляюцца асноўным фактарам утварэння новай культуры ці яе морфагенезу (Штомпка, 2012, с. 42–43). Але амбівалентнасць культуры лагічным чынам прыводзіць і да такога ж падвоянага стану носьбітаў культуры: «Дуалізм агентаў магчыма разглядаць па прынцеце камплементарнасці, калі мець на ўвазе, што ўласцінасці агентаў з'яўляюцца і прадуктамі структур, і рэсурсамі для іх пабудовы (...) няма бесструктурных агентаў і няма безагентных структур» (Штомпка, 1996, с. 272). І пераход ад асобных індывідуальных дзеянняў на сацыяльны ўзровень магчымы, калі грамадства ўспрымаецца не толькі як кааліцыя індывідуальных інтарэсаў, але і як маральная супольнасць, якая «прадугледжвае асаблівае стаўленне да іншых, якія вызначаюцца намі як “Мы”. Крытэрыі прыналежнасці да гэтай катэгорыі вызначае тры маральных абавязку. “Мы” – гэта тыя, каго мы надзяляем даверам, у дачыненні да якіх дзейнічаем лаяльна і аб інтарэсах якіх клапацімся ў адпаведнасці з духам салідарнасці» (Штомпка, 2012, с. 44–45).

Няма асобна рэальнасці агентаў і няма асобнай рэальнасці структур, усё зліваецца ў практыку. «Практыка, у сваю чаргу, дзякуючы зваротнай сувязі, рашучым чынам уплывае на свядомасць. Праз практыку людзі атрымліваюць перакананні і правяраюць іх, атрымліваюць пацверджанне праўдзівасці ці памылковасці тых ці іншых заяў і ўласных ідэй» (Штомпка, 1996, с. 280).

Крызіс даверу да медыя ўжо амаль што нікога не здзіўляе, асабліва пасля з'яўлення і нармалізацыі практык постпраўды і альтэрнатыўных фактаў. Аднак гэтая праблема мае таксама і маральнае вымярэнне. З. Баўман і Л. Донскіс апісваюць яе ў сумесным тэксце «Маральная слепата» як страту здольнасці адчуваць і ўспрымаць маральныя аспекты сацыяльнага жыцця. Зараз можна канстатаваць, што «скарачаецца давер да здольнасці наяўных палітычных інстытутаў, ўплываць на ход гісторыі, не кажучы ўжо пра тое, каб яго кантраляваць або змяняць яго ў выпадку неабходнасці» (Bauman and Donskis, 2013, p. 81). Страта даверу да сацыяльных інстытутаў цягне за сабой і праблемы магчымасці ўзаемага суіснавання. Калі «ад недахопу даверу акрэсліваюцца межы, а ад падазрэнняў яны ўзмацняюцца ўзаемнымі забабонамі і перапрацоўваюцца ва ўмацаваныя пярэдні краі» (Bauman and Donskis, 2013, p. 104).

Недахоп даверу да сацыяльных інстытутаў суправаджаецца і перафарматаваннем інфармацыйнай прасторы. Пытанне крызісу даверу да ўласных нацыянальных медыя варта разглядаць праз посткаланіяльную рамку. Калі давер да вонкавага пранізлівага і прыніжаючага погляду з метраполіі, які імкнецца нешта патлумачыць і навізаць уласнае бачанне свету, часам можа быць схоплены і апісаны праз практыку медыя спажывання. То-бок тут нас цікавяць не словы, а рэальныя практыкі медыяспажывання.

Праблемы бяспекі на сённяшні дзень маюць дачыненне не толькі да традыцыйна мілітарысцкай сферы (войска, узбраенне і інш.), але і да пытанняў рэгуляванні інфармацыйнай прасторы. Мэта дадзенага тэксту –

выявіць наяўныя выклікі ў віртуальным вымярэнні інфармацыйнай прасторы для сённяшняй Беларусі. Любая мова не з'яўляецца нейтральнай, і ў гэтым сэнсе інтэграванасць расійскіх медыя ў беларускую інфармацыйную прастору магчыма разглядаць як пэўны выклік для існавання беларускага медыяландшафту. Нацыянальная інфармацыйная прастора можа быць зразумелая ў медыядыскурсе як пэўны віртуальны працяг фізічнай прасторы, у межах якога дзейнічае беларускае заканадаўства. Пры гэтым перанос фізічных уяўленняў у віртуальную прастору таксама сведчыць і пра разуменне частотнага рэсурсу як дзяржаўнай маёмасці, па аналогіі з карыснымі выкапнямі.

Можна казаць пра канструктывісцкае разуменні ідэнтычнасці, у якім асаблівую ролю для разумення сацыяльнай рэальнасці грае і мова, пры дапамозе якой «увесь свет можа актуалізавацца ў любы момант» (Бергер і Лукман, 1995, с. 69). Знакі даступныя для інтэрпрэтацыі не толькі «тут-і-цяпер». Менавіта сімвалічны ўніверсум уплывае на вызначэнне сацыяльнай рэальнасці, усталёўванне межаў таго, што адносіцца да сферы сацыяльнага ўзаемадзеяння. Але сімвалічныя інстытуты валодаюць пэўным імунітэтам і не патрабуюць пастаяннага пацвярджэння сваёй легітымнасці. Пры гэтым «усё, што мы ведаем пра наша грамадства і нават пра свет, у якім жывём, мы даведваемся праз масмедыя» (Luhmann, 2004).

Актуальнае сёння пытанне, на якой мове ствараецца ці нават можа стварацца беларуская культура? Ці існуе пагроза таго, што выкарыстанне выключна нацыянальнай мовы — гэта добраахвотнае стварэнне спецыфічнай рэзервацыі? Магчыма перафармуляваць у кантэксце інфармацыйнай прасторы і атрымаецца: якія мовы выкарыстоўваюцца ў

беларускай інфармацыйнай прасторы? Напэўна, гэта асаблівасць беларускай сітуацыі, але выкарыстанне нацыянальнай мовы, акрамя ўсяго іншага, з'яўляецца досыць выразным паказчыкам палітычнай пазіцыі. І рэакцыя палітычных апанентаў, як правіла, не прымушае сябе доўга чакаць.

Безумоўна, трагічныя падзеі на постсавецкай прасторы ў апошні час пад сцягамі абароны рускамоўнага насельніцтва ўнеслі істотныя карэктывы ў гэтае выключна інструменталісцкае разуменне мовы. Выкарыстанне рускай мовы ў краінах былога СССР з'яўляецца аб'яднальным фактарам, які падтрымлівае дыскурс існавання адзінай інфармацыйнай прасторы. Фактычна гэта тое, што яшчэ нейкім чынам злучае краіны, якія ўжо досыць далёка адышлі ад савецкага мінулага. Застаюцца пытанні пра мэты падобнага аб'яднання, хто і каго з кім аб'ядноўвае ды і дзеля чаго: каб будаваць лепшую будучыню ці спрабаваць аднавіць мінулае?

Менавіта савецкае мінулае кантралюе наша ўяўленне і «дапамагае» ўявіць сваё новае месца ў свеце, які змяніўся. Толькі чамусьці, застаўшыся ў адзінай інфармацыйнай рускамоўнай прасторы, нічога прынцыпова новага ўявіць не атрымліваецца, зноў фантом ці галюцынацыя імперыі. Само пытанне пра постсавецкасць таксама вельмі неадназначнае. Сёння словазлучэнне «постсавецкая краіна» ўжо амаль нічога не тлумачыць. Што агульнага паміж такімі былымі савецкімі рэспублікамі, як Літва і Туркменістан ці Эстонія і Таджыкістан? На сённяшні дзень яны практычна знаходзяцца ў розных сістэмах каардынат. Атрымліваецца, што постсавецкасць можа адсылаць толькі да агульнага мінулага, таго стану, з

якога ўжо ўсе павінны былі выйсці, але наколькі далёка атрымалася адысці – гэта пытанне. Бо «савецкасць» (Криволап і Матусевич, 2008, с. 122–132) калі і засталася дзесьці, то перш за ўсё ў свядомасці.

Вялікая ідэалагічная праблема палягае ў тым, якім чынам можна прыстасаваць азначальныя савецкага мінулага, што ўсё яшчэ курсіруюць у дыскурсе, для рэпрэзентацыі ўяўленняў аб савецкім мінулым, якія змяніліся. Натуральна, селекцыйны падыход да таго, што з савецкага мінулага адносіцца да «сучасных уяўленняў» («савецкасці») аб савецкім, а што не – пытанне непазбежна ідэалагічнае.

Можна сказаць, што «савецкасць» (як характарыстыка) ёсць галоўны вынік постсавецкіх пераўтварэнняў у сферы масмедыя. Гэта іншае вымярэнне праблемы дыстанцыі, якое адлюстроўвае, наколькі прасунуліся пераўтварэнні ў сферы медыя. Мінімальнае дыстанцыя ў савецкай медыйнай практыцы ператварылася ў поўную адсутнасць дыстанцыі ў постсавецкіх новых медыя. Сімуляцыя рэальнасці ўжо не нешта гіпатэтычнае, а самы што ні на ёсць факт рэальнасці.

Асобнае месца тут займае вывучэнне віртуальнай інфармацыйнай прасторы і спецыфіка разумення таго, што гэта такое. Імклівае павелічэнне колькасці карыстальнікаў інтэрнэту ў Беларусі не сведчыць аб тым, карыстальнікамі якіх інтэрнэт-сэрвісаў яны з'яўляюцца і як гэта адбіваецца на пытаннях бяспекі ў нацыянальным кантэксце.

З пункту гледжання «Яндэкса», «пад Рунэтам маюцца на ўвазе ўсе сайты, напісаныя на рускай, украінскай, беларускай ці казахскай мовах, а таксама сайты на любых мовах, якія размешчаны ў нацыянальных

даменах .am, .az, .by, .ge, .kg, .kz, .md, .ru, .su, .tj, .ua ці uz.» (*Контент Рунета*, 2009), дык ці магчыма казаць наогул пра развіццё інтэрнэту ў Беларусі? І нават ці існуе Беларусь у віртуальнай прасторы. Паміж такімі вызначэннямі Рунэту, як «усе сайты на рускай мове», «рускі інтэрнэт» і «інтэрнэт у Расіі», існуюць вельмі значныя адрозненні ў тым сэнсе, што Белнэту ці Байнэту наўпрост не існуе. І гэта толькі адна з частак інфармацыйнай прасторы. Нешта падобнае магчыма знайсці і ў выпадках з тэлебачаннем ці друкаванымі выданнямі.

Атрымліваючы інфармацыю з дапамогай медыя пра тавары і паслугі, мы непазбежна сутыкаемся з такімі іх якаснымі характарыстыкамі, як «айчынны», «імпартны», «сталічны», «наш вытворца» і гэтак далей. Але за гэтымі, падавалася б, аднасэнсоўнымі прыметнікамі ў беларускім выпадку знаходзіцца падвоенае дно. Калі газеты «АиФ в Белоруссии» ці «Комсомольская правда в Белоруссии» пішуць пра айчынныя аўтамабілі ці пра нашых вытворцаў, то ў першую чаргу яны маюць на ўвазе расійскіх вытворцаў, якія для Беларусі па сутнасці з'яўляюцца замежнымі.

І гэта не проста рытарычныя пытанні – гэта пытанні, якія акрэсліваюць дыскурсіўную рамку (тое, як мы разумеем і інтэрпрэтуем сэнс выкарыстаных слоў) ці, іншымі словамі, кантэкст, у якім абмяркоўваюцца тыя ці іншыя пытанні. Часцяком гэта і ёсць новы сэнс слоў. Але ж гэтыя практыкі пераназывання не з'яўляюцца бяскрыўднымі ў такіх пытаннях як:

Ці з'яўляюцца расійскія тавары імпартнымі ў Беларусі?

Сталіца і «столица нашей Родины» – гэта Мінск ці розныя гарады?

Айчынныя аўтамабілі – гэта ВАЗы ці МАЗ/БелАЗ?

Айчынны – гэта які? І якая Айчына маецца на ўвазе?

Аналагічная праблема вакол савецкага народа-пераможцы, калі дзень перамогі застаўся, а таго народа больш няма. Пасля распаду СССР мы вымушаныя канстатаваць разбурэнне гэтых адзіных вобразаў і знакаў, якія цяпер не нясуць у сабе адназначнай ідэалагічнай нагрукі і якія не ўспрымаюцца гэтак адназначна. Пасля распаду СССР паўстала актуальная патрэба ў паўторнай сацыялізацыі, але «рэальнай падставай для рэсацыялізацыі з'яўляецца сучаснасць, а для другаснай сацыялізацыі – мінулае» (Бергер і Лукман, 1995, с. 263).

Тут варта выявіць агульныя механізмы абароны ўласнай культурнай ідэнтычнасці, якія выкарыстоўваюцца нацыянальнымі дзяржавамі ў дачыненні да масмедыя: «Геапалітычны кантэкст, які істотна абмежаваў магчымасці нацыянальнай сістэмы, што рэгулюе тэлебачанне, але ў якім рэпрэзентацыя нацыянальных адрозненняў з'яўляецца фундаментальна важнай па культурных і палітычных прычынах» (Turner, 2001, р. 376).

Культурны імперыялізм – гэта феномен культурнай каланізацыі. Небяспека «культурнага імперыялізму» ў кантэксце глабалізацыі часта спрашчаецца да «амерыканізацыі» або ўяўляецца як стварэнне нейкай новай адзінай глабальнай сусветнай культуры, зробленай па заходніх (амерыканскіх) стандартах (Tomlinson, 1999, pp. 79–97), пакідаючы па-за ўвагай шматмернасць глабалізацыі як культурнай з'явы праекта мадэрну (Giddens, 2003, pp. 92–98).

У сітуацыі культурнага самавызначэння пераходных грамадстваў Рычард Хогарт кажа аб некалькіх магчымых інтэрпрэтацыях ролі культуры і задач, якія павінны вырашаць нацыянальныя міністэрствы культуры (Hoggart, 1982, pp. 187–189):

1. Культура як набыццё індывідуальнай годнасці. Калі сацыяльная роля мастака-творцы і асветніка незвычайная высокая. Гэта класічнае разуменне культуры як элітарнага прадукту, які патрабуе пэўнага адукацыйнага цэнзу.

2. Культура як ідэалагічны складнік, якая падтрымлівае наяўную ідэалогію. Класічны прыклад – разуменне культуры ў СССР, таксама як мэты і задачы, якія стаялі перад савецкім міністэрствам культуры.

3. Культура як форма нацыянальнай ідэнтычнасці – найбольш глыбокае разуменне культуры. Падобнае разуменне характэрнае для краін Азіі і Афрыкі, дзе пад аднаўленнем адзінай культурнай ідэнтычнасці маецца на ўвазе неабходнасць аднаўлення зруйнаванага падчас каланіяльнага перыяду. У пэўным сэнсе ў падобнай сітуацыі апынуліся ўсе рэспублікі, якія атрымалі незалежнасць пасля распаду СССР.

Сфера культуры аказваецца месцам для «пошукаў страчанага адзінства» (Дебор, 1999, с. 99), а працэс спажывання масмедыя з'яўляецца часткай працэсу ідэнтыфікацыі сябе як грамадзяніна. Любы знак не мае толькі адно зафіксаванае значэнне. На думку С. Жыжэка, усе намаганні ў сферы сімвалічнай барацьбы накіраваны менавіта на тое, каб зафіксаваць гэтыя значэнні, абраўшы найбольш адпаведныя. Калі «функцыя ідэалогіі палягае не ў тым, каб прапанаваць нам спосаб збегчы ад рэальнасці, а ў

тым, каб прадставіць саму сацыяльную рэальнасць як сховішча ад нейкай траўматычнай, рэальнай сутнасці» (Жижек, 1999, с. 52).

Поўнае змешванне паняццяў і сэнсаў слоў магчыма назіраць у беларускіх медыя, калі падчас такіх буйных культурніцкіх падзей, як фестываль “Славянскі базар у Віцебску”, прыезджыя зоркі савецкай і расійскай эстрады па-руску тлумачаць у інтэрв'ю журналістам, якія яны шчаслівыя быць на гэтым свяце адзінства культур, дзе ўсё прамаўляецца на зразумелай рускай мове і ўсё ізноў разам. Заўсёды ёсць адказ, які цалкам залежыць ад палітычнай пазіцыі і маніфестацыя таго, хто прамаўляе, а імкненне належаць да дзвюх узаемавыключаючых пазіцый толькі ўзмацняе ненарматыўны статус дадзенага становішча.

Безумоўна, шматзначнасць у адказах на гэтыя пытанні здымаецца, калі ў камунікацыі выкарыстоўваецца беларуская мова, але ў выпадку выкарыстання рускай і пры дамінаванні рускамоўных медыя гэта ўсё яшчэ больш заблытвае і змешвае розныя паняцці. У выніку ў галовах узнікаюць неверагодныя камбінацыя і спалучэнні неспалучальнага.

У дачыненні да беларускай сітуацыі ёсць праблемы ідэнтыфікацыі масмедыя як беларускіх. Становішча ўскладняецца яшчэ і тым, што фармальныя прыкметы, якія даюць аснову для ідэнтыфікацыі і ідэнтыфікацыі сябе з аб'ектам, у значнай ступені размытыя: гэта і праблема мовы, і праблема зместу. Пры гэтым «культурная рэчаіснасць апошняга стагоддзя ў Беларусі – гэта вайна культур з усімі яе эмпірычнымі і метафізічным наступствамі» (Бабкоў, 1999). Відавочна наяўная праблема дыскрымінацыі беларускай мовы. Рэпрэзентацыя

наяўнага двухмоўя ў Беларусі мае дэкларатыўны характар і кіруецца прынцыпам адсутнасці патрэбы з рускай на беларускую мову і наадварот. У інфармацыйнай сферы гэта заўважна ў тым, што пераважная большасць афіцыйных сайтаў дзяржаўных органаў кіравання бяспліасна пазбаўлены беларускамоўнай версіі.

Асноўны механізм супрацьдзеяння інфармацыйным пагрозам, адкуль бы яны ні зыходзілі, палягае ў выкарыстанні «чароўнага рубільніка» ці «магічнай кнопкі», якія цалкам ці часткова абмяжоўваюць фізічныя магчымасці для доступу да інфармацыі. Калі расійскія тэлевізійныя каналы трансліруюць забароненыя для дэманстрацыі ў Беларусі фільмы, то беларускія тэлегледачы ў гэты час бачаць зусім іншы медыяпрадукт. Часам, як у выпадку з фільмамі «Хросны бацька», нават без унясення іх у рэестр фільмаў, якія маюць абмежаванні па аўдыторыі і дэманстрацыі ў тэлевізійным эфіры, гэтыя медыяпрадукты не даходзілі да беларускіх тэлегледачоў. Але ж яны былі даступны для інтэрнэт-карыстальнікаў.

Атрымліваецца, што ў выпадку з інтэрнэтам, калі «чароўнага рубільніка» няма ці яго магчымасці даволі-такі абмежаваны, дадзеныя метады кантролю не вельмі эфектыўныя. Рэкламныя кампаніі ў выкананні БелТА «Мы беларусы» ці «Я ❤️ Беларусь» не з'яўляюцца дастатковым падмуркам для паспяховай ідэнтыфікацыі. Больш за тое, яны ўсяляк пазбягаюць дакладнага лінгвістычнага маркіравання. Выкарыстоўваюцца такія слоганы, у дачыненні да якіх немагчыма зразумець, на якой мове яны сфармуляваны: рускай альбо беларускай? Няма аніякай магчымасці сказаць гэта дакладна. І ў перспектыве ўсё імкнецца да коміксаў (малюнкі без тэксту), як быццам бы беларускай мовы наўпрост не існавала (матывы

нацыянальнага арнаменту ці таварны штрих-код краіны, які пачынаецца лічбамі 481).

Атрымліваецца, што на сённяшні дзень беларуская інфармацыйная прастора ў значнай ступені залежыць ад дзеянняў суседзяў, уплываць на якія ў Беларусі няма магчымасці. Іншымі словамі, не ў Беларусі на сённяшні дзень знаходзяцца крыніцы інфармацыі, што фарміруюць нашу інфармацыйную прастору і непасрэдна ўплываюць на грамадскую думку. Беларусь знаходзіцца ў сферы ўплыву «русского мира». І няхай ён вяшчае не на нас, але ж мы знаходзімся пад яго апраменьваннем. Магчыма, тут трэба абмяркоўваць перспектывы і шанцы на самастойнасць беларускай знешняй палітыкі без расійскага ўплыву на прыярытэту і кірунку. Наколькі Беларусь абмежавана ў сваіх дзеяннях дамовай аб саюзнай дзяржаве, мытным кодэксам, Еўразійскім саюзам? Тэлерадыёкампанія “Мір” ужо 25 год працуе над тым, каб удыхнуць жыццё ў СНД у інфармацыйнай сферы. Але змест ТРК «Мір» выключна на рускай мове. Магчыма, ёсць падставы меркаваць пра наяўнасць крызісу даверу да медыя ў Беларусі. Сённяшняя сістэма медыя цалкам дыскрэдытавана «пацёмкінскімі вёскамі», шчаслівымі аграгарадкамі і аптымістычнымі выпускнікамі, задаволенымі вынікамі размеркавання ў гэтыя самыя аграгарадкі.

У якасці магчымых шляхоў паляпшэння наяўнага становішча можна прапанаваць наступнае. Усе пытанні, звязаныя са сферай адукацыі, павінны быць вырашаны на карысць беларускай мовы. Для гэтага не патрэбны радыкальныя дзеянні ў дачыненні да Кодэкса аб адукацыі, як і не патрэбны змены ў дзейным заканадаўстве. Пытанне магчыма вырашыць на ўзроўні ўнутраных дакументаў Міністэрства адукацыі.

Напрыклад, гуманітарныя дысцыпліны, якія непасрэдным чынам уплываюць на фарміраванне светапогляду, такія як гісторыя і геаграфія, павінны выкладацца па-беларуску. Менавіта гэта будзе гарантыяй ці нечым накшталт прышчэпкі разумення таго, што Беларусь – гэта не Расія. Як бы банальна гэта ні гучала.

Плюралізм меркаванняў, не фармальны і рэалізаваны выключна на паперы, а рэальная разнастайнасць. Нешта падобнае мы ўжо бачылі падчас эпохі галоснасці, падчас перабудовы ў СССР. Рэальны доступ да медыя ўсіх палітычных груп.

Павольная беларусізацыя (нават у межах двухмоўя) усіх бюракратычных працэсаў, каб усе дзяржаўныя дакументы былі аднолькава даступныя на дзвюх мовах. Гэта і формы для зваротнай сувязі грамадзян, і эталонная база прававой інфармацыі, і сайты ўсіх інстытуцый улады на любым з узроўняў, і шмат што іншае. Гэта немагчыма вырашыць за адзін дзень, але выглядае абсалютна рэалістычным цягам некалькіх год. На першым этапе можна абмежавацца толькі перакладам таго, што ўжо створана. Пераасэнсаванне і пераацэнка наяўных і патэнцыйных падыходаў да інфармацыйнай бяспекі і раўнаўзважанасць для вызначэння іх верагоднасці.

Культурная залежнасць – гэта найбольш значная праблема для пераадолення выклікаў у сферы інфармацыйнай бяспекі, у тым ліку і таму, што яна грунтуецца на даверы да адных крыніц і адсутнасці даверу да іншых. Асноўная залежнасць нацыянальных «інтэрнэтаў» ад Рунэта – у свядомасці. Яна робіцца бачнай не толькі ў дачыненні да інтэрнэту, але і

ва ўсіх іншых камунікацыйных практыках. Залежнасць і ўпэўненасць у тым, што ўсё лепшае – толькі ў Маскве, па ранейшаму актуальныя ў галовах. У XIX стагоддзі Расійскую імперыю звязала чыгуначная сетка, фізічныя параметры якой адрозніваліся ад чыгуначнай інфраструктуры іншых краін. СССР уяўляў сабой самадастатковую і замкнёную электрычную сетку. Цяперашні стан блізкасці або аддаленасці былых саюзных рэспублік вызначаецца ступенню пранікнення і захавання рускай мовы ў інтэрнэце. На сённяшні дзень Рунэт можна разглядаць як сеткавую расійскую імперыю, свайго роду Расійскую імперыю 2.0 (Криволап, 2016).

Але, акрамя неадкладных дзеянняў, неабходныя пэўныя стратэгічныя захады. Калі стратэгічнай мэтай можа быць спроба вырашэння крызісу даверу, пошуку кансэнсусу ў грамадстве. Не фармальнага, на словах ці ў выглядзе заклікаў, а рэалізаванага на практыцы. Напрыклад, станоўчая дыскрымінацыя і падатковая стымуляцыя беларускамоўных медыя. Стварэнне ўласнага рынку медыя з абавязковай лакалізацыяй усіх прадстаўленых прадуктаў. Таксама змены ў закон аб рэкламе з абавязковым патрабаваннем наяўнасці інфармацыі пра тавар (паслугу) на беларускай мове. Фактычна зараз з-за прынятага мытнага кодэксу ў Беларусі не можа быць толькі беларускамоўная ўпакоўка – гэта парушае закон. Але ўпакоўка на рускай і казахскай мовах без беларускай – ідэальна пасуюць да сённяшніх нормаў.

Нагадаем, як ужо было пазначана вышэй, што маральная супольнасць грунтуецца на трох кітах: давер, лаяльнасць і салідарнасць. Менавіта гэтыя складнікі і з'яўляюцца мэтамі інфармацыйнай вайны, і таму іх

захаванне можа быць асэнсавана як сутнасць абарончых дзеянняў супраць інфармацыйнай агрэсіі. Магчыма крыху больш разгорнута патлумачыць гэтую трыяду. Больш верагоднасць стварыць і захаваць давер, калі прадугледжана магчымасць сталых (неаднаразовых) зносін, калі паўторныя стасункі ў будучым не выпадковасць, а заканамернасць. Крыніцы інфармацыі, якія распаўсюджваюць fake-news, не могуць разлічваць на давер аўдыторыі ў будучым. І нават дробная хлусня ў дэталях ставіць крыж на магчымасці даверу. Лаяльнасць здольная дапамагчы захаваць давер, калі існуе нізкі ўзровень непаразумення паміж удзельнікамі камунікацыі. Лаяльнасць да крыніцы інфармацыі не можа быць бясконцай, сітуацыі непаразумення спрыяюць умацаванню падазронасці і далей, гэта прыводзіць да непераадольных падзяляльных ліній, які маюць ўсе шансы трансфармавацца ў лініі адкрытага супрацьстаяння. Салідарнасць, як перавагі агульных інтарэсаў над прыватнымі, як магчымасць узаемнай выгады. Гэта класічная гульня з ненулявой сумай, дзе ёсць хоць нейкі шанец, што абодва гульцы у выніку нешта атрымаюць і не будзе такога, што пераможца атрымае ўсё. У кантэксце інфармацыйнай вайны гэта можа быць паказана на прыкладзе мовы: захаваць давер да мовы як сацыяльна-культурнай каштоўнасці, падтрымліваць лаяльнасць да яе і пашыраць як выкарыстанне як сведчанне салідарнасці на практыцы, а не на словах.

Бібліографія

- Babkou, I. (1999) *Etyka pamezhzha: transkul'turnast' yak belaruski dos'ved*, [Ethics Borderlands: transkulturnasts as the Belarusian experience] *Fragmenty*, 6.
- Bauman, Z., Donskis, L. (2013) *Moral Blindness. The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Berger, P., Lukman, T. (1995) *Sotsial'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sotsiologii znaniya*. [Social Construction of Reality. Treatise on the Sociology of Knowledge] Moskva: Medium.
- Debor, G. (1999) *Obshchestvo spektaklya*. [Society of the Spectacle] Moskva: Logos.
- Giddens A. (2003) *The Globalizing of Modernity* Held D., McGrew A.G. *The Global Transformations Reader: an Introduction to the Globalization Debate* / D. Held, A.G. McGrew, Cambridge, UK : Malden. pp.92-98.
- Hoggart R. (1982) *Culture and its Ministers* Hoggart R. *An English Temper: Essays on Education, Culture, and Communications* R. Hoggart, London: Chatto & Windus. pp.187-189
- Kontent Runeta (2009). [online] [The Content of Runet] Moskva. Available from: http://company.yandex.ru/researches/reports/ya_content_09.xml. [Accessed 10 October 2018].

- Krivolap, A. (2016) *Runet: novoe sozvezdie v galaktike internet*. [Runet: a New Constellation in the Internet Galaxy] Vil'nius: Politikos Studiju Institutas "Politinė sfera."
- Krivolap, A., Matusевич, E. (2008) *Kul'turnaya identichnost' v kontekste Pogranich'ya: konstruirovaniye belorusskogo media-landshafta. FM-radio*. [Cultural Identity in the Context of the Borderlands: Designing the Belarusian Media Landscape. FM-Radio] Vil'nius: EHU.
- Luhmann, N. (2004) *Die Realität der Massenmedien*. Wiesbaden: VS, Verl. für Sozialwissenschaften.
- Sztompka, P. (1991) *Society in Action: The Theory of Social Becoming*. Cambridge: Polity Press.
- Sztompka, P. (1996) *Sotsiologiya sotsial'nykh izmenenii*. [Sociology of Social Change] Moskva: Aspekt Press.
- Sztompka, P. (2012) *Doverie - osnova obshchestva*. [Trust is the foundation of society] Moskva: Logos.
- Tomlinson, J. (1999) *Globalization and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tszy, S. (2015) *Iskusstvo voiny*. [The Art of War] Moskva: Eksmo.
- Turner, G. (2001) *Television and cultural studies*, International journal of cultural studies, 4(4), pp. 371–384.
- Zhizhek, S. (1999) *Vozvyshennyi ob'ekt ideologii*. [Exalted object of ideology] Moskva: Khudozhestvennyi zhurnal.

Zhizhek, S. (2012) *God nevozmozhnogo. Iskusstvo mechtat' opasno.*

[Demanding the impossible. The art of dreaming is dangerous]

Moskva: Evropa.